

Hodnoty krajinného rázu v CHKO Soutok a doporučení k jejich uchování

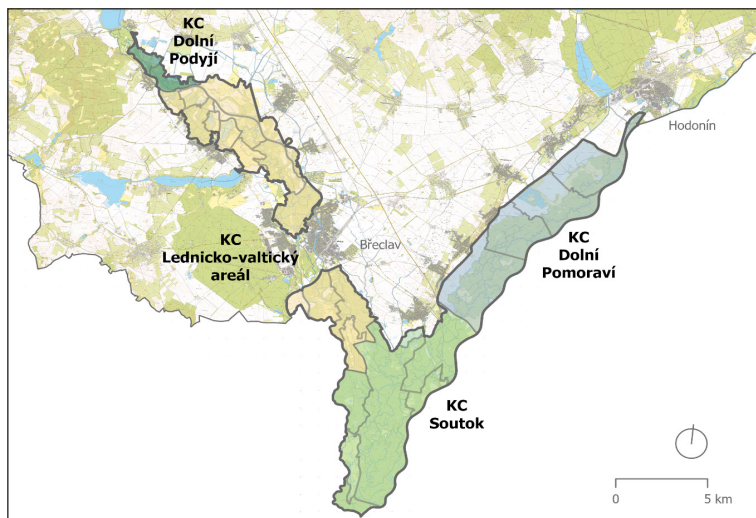
Alena Salašová, Barbora Dohnalová, Darek Lacina, Kristýna Kohoutková

Krajina na soutoku řek Moravy a Dyje je v mnoha ohledech unikátní. Je jedinečným a ve střední Evropě největším komplexem lužních lesů, mokřadů a nivních luk vysoké přírodní hodnoty. Současně je území významnou historickou kulturní krajinou. Jako komponovaná krajina staletí formovaná aktivitami rodu Liechtensteinů byla v roce 1996 zapsána pod názvem kulturní krajina

Lednicko-valtický areál na seznam světového přírodního a kulturního dědictví UNESCO. Území se vyznačuje vysokou koncentrací přírodních, kulturně-historických a estetických hodnot, z nichž mnohé mají evropský nebo světový význam. S ohledem na potřebu zvýšené ochrany území vyhlásila letos vláda České republiky toto území jako chráněnou krajinnou oblast Soutok.



Pohled z dronu na soutok Moravy a Dyje. Foto Jan Miklín



Členění území CHKO Soutok na krajinné celky s odlišnými přírodními, kulturními a historickými charakteristikami území. Autor Kristýna Kohoutková



Valy slovanského hradiště uprostřed lučních porostů se solitérními duby. Foto Alena Salašová



Vnější obraz Tvrdonic s dominantou kostelní věže. Foto Alena Salašová



Zbytky ramen Moravy pod Kosticemi. V pozadí projev pohledového horizontu. Foto Alena Salašová

K důležitým podkladům pro správu budoucí CHKO a zabezpečení obecné ochrany krajiny patří preventivní hodnocení krajinného rázu. Jedná se o významný podpůrný nástroj v oblasti ochrany, plánování a správy větších územních celků, který kompletuje dosud známé informace o charakteru a hodnotách krajiny a doplňuje je vlastními terénními průzkumy o informace nové. Dle § 12 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, vymezuje klíčové přírodní, kulturní a historické charakteristiky území a rekapituluje přírodní, kulturně-historické a estetické hodnoty území. Monitoruje stav krajiny, vyhodnocuje její vývojové trendy a mapuje možná rizika narušení kvality krajiny. Výsledky hodnocení krajinného rázu mají široké praktické využití. Je podkladem pro nastavení plánů péče o CHKO, na základě jeho zjištění se upřesňuje zadání pro územní

plány obcí nebo stanovují doporučení pro další rozvojové záměry. Svým zaměřením na interpretaci kulturní krajiny a jejích hodnot je i významným podkladem pro širší diskusi s občany o cílové kvalitě krajiny ve smyslu Úmluvy Rady Evropy o krajině nebo zdrojem informací využitelných v edukaci, širší osvětě veřejnosti nebo rozvoji turismu.

Preventivní hodnocení krajinného rázu CHKO Soutok bylo zpracováno v roce 2024 Ústavem plánování krajiny Zahradnické fakulty Mendelovy univerzity v Brně. Posuzování území probíhalo již dle standardů aktualizované Metodiky hodnocení krajinného rázu (Bukáček, Vondráčková, Vorel 2023). Cílem hodnocení bylo zajištění aktuálního podkladu pro budoucí CHKO Soutok, který by měl přispět

ke sjednocení a objektivizaci postupů, k předvídatelnosti výstupů a zefektivnění práce při naplňování zákonných kompetencí AOPK ČR v ochraně krajiny a krajinného rázu.

Přírodní charakteristika a hodnoty území

Území CHKO Soutok je součástí Dyjsko-moravské oblasti krajinného rázu. Z hlediska geomorfologického se jedná o širokou říční nivu na soutoku dvou nížinných řek. Charakter krajiny je primárně ovlivněn geologickým vývojem vně-karpatských sníženin a činností bohatě meandrující Dyje a Moravy a jejich přítoků. Krajina je součástí západopanonské pánve budované druhohorními mořskými sedimenty následně

překrytými kvartérními sedimenty fluvialními a eolickými. Území je významným akumulacním prostorem podzemních vod. Výsledkem přírodních procesů je zajímavá, místy až překvapivě pestrá konfigurace primární nivy. Na relativně malém prostoru se zde střídají zbytky původních meandrů, bezodtokových depresí, říčních galerií, rovin hlubokých povodňových hlín s ostrovy písčných přesypů (tzv. hrůdy). Primární niva je zejména na svém pravobřeží výrazně vymezena svahem staré říční terasy umožňující pohledy do celého krajinného prostoru.

Vysokou diverzitu říční nivy obohatily v 18. a 19. století vodohospodářské aktivity Liechtensteinů. I díky nim je území dosud ovlivněno rozlivy vody, přesto že obě řeky byly ve 20. století regulovány. Vysoká diverzita geomorfologických a hydrických podmínek se odrazila i ve vývoji a formování lesních a nelesních biotopů. V současnosti lesy a primární bezlesí pokrývají zhruba polovinu území. Lesní komplexy jsou tvořeny zejména porosty tvrdého luhu (panonské jilmové doubravy, dubové a topolové jasaniny). Vzácněji se vyskytuje měkký luh s vrbou bílou. Na části bezlesí jsou vyvinuty přirozené luční porosty náležející zejména svazům *Cnidion venosi*, *Alopecurion pratensis*, *Arrhenatherion*, řídce i *Veronico longifoliae-Lysimachion vulgaris*. Na nejvyšších místech nivy (hrůdy) jsou ostrůvky xerofilní luční vegetace acidofilních travníků náležející do svazu *Koelerio-Phleion phleoidis* s výskytem vzácných druhů hmyzu, jako např. stepník moravský nebo kobyłka písčná.

Vysokou přírodní hodnotu území podminila v minulosti i hospodářská činnost člověka, zejména historické formy lesního hospodaření s preferencí pařezin a středního lesa v minulosti, lesní pastva a extenzivní luční hospodaření. Na zbytky prosvětlených pařezin a pastevních lesů je dnes vázána celá řada vzácných druhů hmyzu (jasoň dymnivkový, okáč jílkový, roháč obecný). Pestrá skladba biotopů a jejich vysoký stupeň přirozenosti (lužní les) jsou zdrojem specifického genia loci a významných estetických hodnot krajiny.

Kulturní a historická charakteristika a hodnoty území

Území dolního Podyjí a Pomoraví je součástí pravěké ekumeny. Jako významný prvek středoevropské kulturní krajiny byla niva osídlována

s různou mírou intenzity po větší část svého vývoje počínaje mezolitem a konče raným středověkem. Teprve radikální změny hydrologických poměrů způsobené rozsáhlým odlesňováním krajiny ve vyšších polohách a vyplněním nivy povodňovými sedimenty způsobily, že primární niva zůstala od 13. století neosídlena s hospodářským využitím limitovaným pravidelnými záplavami.

Archeologické hodnoty

Samotná niva se sporadickými nánosy povodňových hlín neměla původně výhodné podmínky pro rozvoj zemědělství. Před slovanská sídliště měla pravděpodobně pouze sezonní charakter a sloužila spíše jako rybářské nebo pastevecké osady. Až doba bronzová (2000–750 let před n. l.) je obdobím intenzivního osidlování zejména zvýšených poloh v nivě. Na druhé straně otevřené a dobře prostupné dno nivy sloužilo od starověku jako dálková komunikační trasa, součást Jantarové stezky, s četnými brody přes obě řeky, která umožňovala pohyb lidí a zvěře severojižním (Morava) a východozápadním (Dyje) směrem.

Významným obdobím formování kulturní krajiny nivy se stala doba hradištní (raný středověk, 6.–12. stol. n. l.). Slované budovali svá opevněná hradiště v údolní nivě na vyvýšených písčných hrůdech. Hradiště měla ve svém předpolí, zejména na starší úrodné říční terase, rozsáhlá rolnická sídliště. K nejvýznamnějším centrům patřily zejména hradiště Mikulčice-Kopčany a Pohansko u Břeclavi. Slované ale v 9.–11. století osídlili prakticky celou nivu dolního Podyjí a Pomoraví. Většina sídlišť se dochovala pouze v archeologických stopách s výjimkou pevnostních valů hradiště Mikulčice, Pohansko u Břeclavi, částečně Pohansko u Nejdku, které jsou dosud patrné a spolupodílí se na utváření obrazu místa. Četnost a význam lokalit s archeologickými nálezy jsou pro území CHKO Soutok typické a tvoří jeho významnou kulturně-historickou charakteristiku.

Sídelní struktura

Sídelní struktura je pro hodnocení krajinného rázu území významná, a to přesto, že sídla samotná se nachází mimo hranici CHKO. Historicky jsou lokalizována na hraně staré říční terasy. Zástavba nikdy nesestupovala do prostoru nivy a tento svůj charakter by si měla i nadále podržet. Sídla jsou typická svým půdorysným založením lánových vsí silnicového typu. Architektura dosud místy nese znaky lidových staveb Podluží. Dominuje nízkopodlažní

zástavba rodinných domů odpovídající tradicím dolního Slovácka. Charakteristický je občasný výskyt hospodářských staveb liechtensteinského panství. Většina obcí se díky své lokaci na vyvýšené hraně terasy vizuálně promítá do území nivy. Veduta (vnější obraz sídla) je dosud velmi tradiční, typická svou kompaktní horizontální zástavbou s vertikální dominancí kostelních věží. Sídla jsou zejména směrem k nivě rámována zbytky historické plužiny s drobnou mozaikou zahrad, vinohradů a ovocných sadů. Přestože zastavěné území obcí není až na výjimky součástí CHKO Soutok, je z hlediska ochrany krajinného rázu nezbytné chránit tradiční vedutu sídel před záměry, které by narušily architektonický výraz zástavby směrem k nivě nebo vnesly do prostoru nové pohledové dominanty.

Komponovaná krajina

Do vývoje kulturní krajiny Dolní Moravy začal od 14. století významným způsobem zasahovat knížecí rod Liechtensteinů. Od konce 16. století přesouvají Liechtensteinové své sídlo z Mikulova do Valtic a zejména od té doby začínají na svých statcích upravovat krajinu tak, aby naplňovala ideál spojení ekonomické prosperity a krásy. Estetizací prostředí byla ovlivněna nejenom krajina na území památkové zóny Lednicko-valtický areál.

Areál je výsledkem 500 let trvající kultivace jihomoravského jádra liechtensteinských držav. Kompozice se rozvíjela od dvou center – zámků v Lednici (součást CHKO) a ve Valticích; později byla rozvíjena na rybníčních soustavách z 15. století a na rozsáhlých honitbách v nivě a na vátých píscích (Boří les, Soutok). V kompozičním schématu jsou zachovány prvky a segmenty renesančních, barokních, klasicistních a sentimentálně-romantických úprav. Při prvních velkých krajinářských úpravách v baroku byly vedle obou zámků s francouzskými zahradami vybudovány i aleje hvězdovitě se rozbíhající od Valtického zámku a kláštera Milosrdných bratří. Tři z nich jsou dosud zachovány a zasahují okrajově do území CHKO (Břeclavská, Ladenská a Bezručova alej). Kromě hlavních alejí se v území nachází řada menších stromořadí, která akcentovala menší krajinné kompozice. Na přelomu 18. a 19. století byl areál včetně lednického zámku a parku radikálně přeměněn do dnešní romantické podoby. V duchu sentimentálního romantismu byly v krajině vybudovány tzv. salety, drobné zámečky a vrchnostenské dvory, případně jiné umělecké objekty, které byly vzájemně propojeny pohledovými vazbami a doplněny navazující parkovou úpravou.



Saufang – pomník lužnímu lesu. Foto Jiří Dohnal



Historická forma liechtensteinských seníků v lesích areálu Ruské domky. Foto Jiří Dohnal



Odvodňovací strouhy před nejdeckým rozcestím. Přírodní charakter místa, mrtvé dřevo a četný výskyt vodního ptactva. Foto Alena Salašová



Pohled z UAV na zámecký park Lednice. Jedna z kompozičních os mezi zámek a Minaretem. Foto Jozef Sedláček, Radim Klepárník

Systém saletů v krajině (na území CHKO např. Obelisk, Minaret, Janův hrad, Lovecký zámek, Pohansko a Lány) je komponován do tří hlavních parkových celků – zámeckého parku v Lednici a mimo CHKO do zámeckém areálu ve Valticích a kolem tří dolních rybníků mikulovsko-lednické soustavy. Remodelovány byly břehy rybníků, vytvořeny byly umělé ostrovy, kolem rybníků byla založena parková úprava. V blízkosti Ladné vznikla unikátní „kačenárna“ – rybník pro odlov živých kachen.

Na parkově upravené prostory areálu dále organicky navazuje přírodě blízká krajina lužních lesů a luk kolem řeky Dyje. Tento světově významný a unikátní krajinný prostor je příkladem kulturního přetvoření jinak jednoduché krajiny

říčních teras a neproduktivních vátek písků v kontinuitě osvětleného formování krajiny jedním feudálním rodem.

Kompoziční principy a estetizace krajiny ovlivnily i prostorové uspořádání lesních komplexů v dolním Pomoraví a na Soutoku. Les byl na dominikálních pozemcích využíván nejenom hospodářsky. Sloužil významným způsobem i jako prostor pro rekreaci a společenský život šlechtické rodiny. Na území Lednicko-valtického areálu existovaly již od konce 17. století četné panské obory (např. Kančí obora u Břeclavi nebo Boří les). V r. 1870 byla založena obora na Soutoku, dnes největší na území ČR. Historická struktura lesa a četné lesní průseky a „aleje“ se dochovaly ve velkém rozsahu

dodnes a jsou významnou kulturně-historickou charakteristikou území a jeho kulturní a estetickou hodnotou (např. Hvězda u Košárských luk, rondel ve Stárkovském lese, rondel v Pánovém lese u Tvrdonic). Dokládají kontinuitu prostorové organizace lesa podřízenou nejen hospodářským, ale také dobovým kompozičním principům využívaným obdobně i v jiných částech břeclovského panství. Snaha o estetizaci prostředí se v celém řešeném území kromě jiného projevila vysazováním exotických druhů rostlin dovážených v průběhu 19. a 20. století zejména ze Severní Ameriky a Asie. Dnes jsou tyto historické sortimenty považovány za součást historické charakteristiky území a tvoří jeho kulturní a estetickou hodnotu. Prvky komponované krajiny jsou tzv. signifikantními znaky



Komponovaný prostor kolem zámku Lány. Foto Alena Salašová, 2024

krajiny na soutoku Dyje a Moravy.¹ Jejich ochrana je pro zachování krajinného rázu území naprosto klíčová. Památková ochrana hodnot komponované krajiny je v měnící se krajině sice poměrně komplikovaná, je ale nezbytným předpokladem zachování hodnot této velmi unikátní krajiny.

Estetické hodnoty

Z výše uvedeného je zřejmé, že větší část území CHKO Soutok byla v minulosti záměrně estetizována. Architektonicky a krajinářsky zajímavým způsobem byly řešeny i běžné hospodářské stavby a jejich okolí. Jedná se zejména o hájenky, správní budovy panství, a dokonce i stodoly a seníky. To vše rámováno atmosférou lužního lesa s tůňemi a mokřady, padlými kmeny a majestátem starých dubů. Do kontrastu s kompaktními lesními porosty pak působí otevřené komplexy nivních luk prosluněné sluncem.

K dalším významným estetickým hodnotám území pak patří projev kulturních dominant. Kromě zmíněných věží sakrálních staveb, minaretu a zámku Lednice k nim patří i masiv Pálavy s ruinami středověkých hradů na svých vrcholech. Na sakrální dominanty území pak navazuje krajinný detail drobných sakrálních staveb – božích muk, kapliček a křížků.

Ohrožení hodnot

Převládající přírodní charakter území a jeho přírodní a některé kulturně-historické hodnoty

může významným způsobem narušit postupující aridita území způsobená regulací řek v minulosti a podporovaná klimatickou změnou v současnosti. Již dnes jsou důsledky snížení vitality dřevin a usychání lesa na mnoha místech viditelné. Přírodní hodnotu území mohou poškodit invazní druhy rostlin a živočichů. V území se vyskytuje např. ostrůvkovitě pajasan žláznatý, netýkavka žláznatá, třapatka dřínatá nebo slunečnice topinambur.

Cenné biotopy může ohrozit celá řada činností člověka, pokud by byla prováděna necitlivým způsobem. Jedná se zejména o intenzivní lesní a zemědělské hospodaření, rozvoj dopravy, těžbu nerostných surovin nebo zvyšování intenzity cestovního ruchu. Všechny aktivity bude proto potřeba důsledně vyhodnocovat a jejich rozvoj komunikovat s obcemi, investory, vlastníky a uživateli území.

Krajinný ráz CHKO Soutok a jeho hodnoty mohou do budoucna poškodit zejména necitlivé stavební aktivity nerespektující jedinečnost historické zástavby nebo přírodní charakter údolní nivy. Vnášení cizorodých staveb a nových pohledových dominant do vizuálně exponovaných a citlivých míst může poškodit krajinný ráz významným způsobem.

Přírodní, kulturní a estetické hodnoty krajiny tvoří významný rekreační potenciál území. Již dnes je Lednicko-valtický areál a Soutok výrazně zatížen intenzivním cestovním ruchem a rozvojem turismu. Vysoká návštěvnost území vyvolává zájem o další budování turistické infrastruktury parkovišti počínaje a reklamními zařízeními konče. Intenzitu turismu a jeho vliv na území bude nezbytné důsledně monitorovat a na základě zjištěných dat posilovat odolnost území nebo regulovat některé záměry.

Ohrožením krajinného rázu území může být i střet zájmů, pokud nebude včas a konsensuálně řešen. Ochrana jedné skupiny hodnot nemůže být realizována na úkor ochrany hodnot jiného typu. Z tohoto pohledu bude nezbytné posilovat komunikaci a spolupráci mezi všemi správci, vlastníky a uživateli území.

Doporučení k ochraně hodnot

Klíčové pro zabezpečení přírodních hodnot CHKO Soutok bude do budoucna zejména zajištění optimálního hydrického režimu, který je narušen regulací odtokových poměrů v minulosti a posilován dopady klimatické změny v současnosti. Nedostatek srážek, snížení průtoku povrchových vod, zaklesávání hladiny podzemních vod a absence periodických záplav výrazně negativně ovlivňují již dnes stav lužního lesa a jeho vitalitu. Zajištění vody pro toto území bude do budoucna absolutní prioritou.

Přírodní hodnoty území CHKO Soutok vznikly z větší části na základě interakce přírodních procesů a činnosti člověka. Díky historickým formám lesního, pastevního a lučního hospodaření a liechtensteinským vodohospodářským a krajinářským úpravám vznikla celá řada vzácných biotopů. Pokud mají být zachovány i do budoucna, bude potřebné posilovat úzkou spolupráci mezi orgány ochrany přírody s vlastníky a hospodáři v území a hledat takové formy hospodaření, které budou udržitelné z environmentálního i ekonomického pohledu.

Ochranu kulturních a historických charakteristik tohoto unikátního území a jeho kulturních a estetických hodnot bude nezbytné harmonizovat s rozvojem obcí. Ochrana krajinného rázu území není dosud plnohodnotně zapracována do územních plánů všech obcí, v některých dokumentacích výrazně absente. S ohledem na očekávané změny a rozvojové záměry obcí (např. rozvoj obnovitelných zdrojů energie) bude nezbytné v tomto směru územní plány aktualizovat. V případě KPZ Lednicko-valtický areál citelně chybí plán ochrany památkové zóny, ve kterém by se ochrana kulturně-historických charakteristik a hodnot území dále precizovala. ■

¹ Podrobný rozbor krajinné kompozice Lednicko-valtického areálu byl v poslední době zveřejněn v celé řadě publikací, např. Krajinné památkové zóny České republiky autorů (Kuča, Kučová, Salašová, Vorel, Weber a kol. 2015), Lednicko-valtický areál (Zatloukal, Krejčířík, Zatloukal 2012) nebo mapa KPZ Lednicko-valtický areál. Krajinářsko-analytický výkres A: Kulturně historické hodnoty a kompoziční jevy (Salašová a kol. 2013).